

Současná obchůzková koleda na Smrtnou neděli v Čechách

Věra Thořová

Zvyku vynášení smrti v jarním předvelikonočním období, většinou na pátou neděli postní, zvanou Smrtná (v období od 8. března do 11. dubna)¹, jeho genezi, průběhu i vývoji byla v naší odborné literatuře věnována značná pozornost. Vztahuje se k němu rozsáhlá řada článků a studií², a dokonce některé disertační práce³. Vynášení smrti rozšířené v minulosti u všech západních Slovanů, části německého etnika a v obdobné podobě i v části východní a jižní Evropy, je v Čechách pokládáno za nejstarší jarní obřad v českém lidovém zvykosloví vůbec⁴. Jeho původ se klade do doby předkřesťanské, jak o tom svědčí četné církevní zákazy z pozdější doby, např. zákaz církevní synody z roku 1366 a opakovaně z roku 1384⁵, což svědčí o neobyčejné houževnatosti této tradice, pokládané staršími historiky

¹ V některých regionech se smrt vynášela na čtvrtou neděli postní, zv. Družebná, nebo na šestou, zv. Květná.

² Zíbrt, Č.: Vynášení smrti a jeho výklady starší i novější. *Český lid*, 2, 1893, 453–472, 549–560. Týž: Smrt nesem ze vsi. Pomlázka se čepejí. *Veselé chvíle v životě lidu českého*. 3. Praha 1910. Zilynski, O.: Vynášení smrti v historických proměnách. In: *Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, Jazyk a literatura*, 1, 1954, 125–142. Truhlář, A.: Vynášení smrti v Praze v Podskalí roku 1615. *Český lid*, 5, 1896, 584. Scheufler, V.: Vynášení smrti a morové epidemie. *Český lid*, 50, 1963. (V článku odkazy též na zahraniční literaturu). Týž: Vynášení smrti. *Národopisné aktuality* X, 1973, č. 3, s. 189–194. Scheufler, V. – Scheuflerová, J.: Vynášení smrti a jeho výklady. *Český lid*, 78, 1991, 3, s. 207. Frolec, V.: Vynášení smrtky. Přinášení létečka. In: *Výroční obyčej. Současný stav a proměny*. Brno 1982, s. 21. Aj.

³ Scheuflerová, J.: *Problémy jarního zvykosloví ve vynášení smrti*. Disertační práce, Praha 1950, strojopis. Vančík, E.: Vynášení smrti. In: *Tři studie z českého výročního zvykosloví*, s. 8–141. Rkp. kandidátské práce v archivu Etnologického ústavu AV ČR, Praha 1967.

⁴ Zíbrt, Č.: *Staročeské výroční obyčejy*. Praha 1889, s. 54. Týž: *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Vyd. z r. 1950, s. 209. Hochová, Z. – Brožíková, X.: Úvod ke knize Č. Zíbrta: *Veselé chvíle...*, vyd. z r. 1950, s. 13.

⁵ Scheufler, V.: Vynášení smrti a morové epidemie. *Český lid*, 50, 1963, s. 207. Horák, J.: *Naše lidová píseň*. Praha 1946, s. 16. Zíbrt, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu českého*, s. 210. Zíbrt, Č.: Vynášení smrti a jeho výklady, starší i novější. *Český lid*, 3, 1893, s. 456.

i církevními představiteli za pohanský přežitok. Podle většiny badatelů jde o zvyk spojený s jarní rovnodenností – obdobím končící zimy a nastávajícího jara, i když se vyskytly názory dávající tento zvyk do souvislosti se středověkými morovými epidemiemi, míněný jako ochrana před touto nebezpečnou nákazou. Církevní zápovědi ze 14. století zevrubně popisují obřad jako vynášení loutky představující smrt, v středopostní době k vodě (řece, potoku, rybníku)⁶ a její následné utopení. Vladimír Scheufler předložil k úvaze myšlenku, zda spíše než sám zvyk nedráždilo církev bujaré a nevázané veselí, které jej, zejména ve městech, provázelo.⁷ Avšak ani ve století patnáctém a šestnáctém nebyl tento zvyk vymýcen, jak o tom svědčí popis Jana Mirotického z Kroměříže v knize *Obyčeje, práva a zvyklosti všech národů roku 1579*⁸, a prakticky se dochoval až do současnosti. Podle Zíbrta se v šestnáctém století⁹ – díky Hájkově kronice a Veleoslavínovu Kalendáři historickému – rozšířil názor o polském původu tohoto zvyku, přetrvávající až do století devatenáctého. Byl to církví uměle šířený a podporovaný názor o pokřtění Poláků a topení pohanských model v Polsku, odkud se údajně zvyk dostal do Čech. V Partliciově Kalendáři z roku 1617¹⁰ se poprvé setkáváme s textovým záznamem popěvku, zpívaného při vynášení smrti:

Již nesem smrt ze vsi,
nové léto do vsi,
vítej, léto líbezné,
obilíčko zelené.

Popěvek se v nepatrných obměnách dochoval až do dnešní doby. Zatímco ve středověku se vynášení smrti zúčastnilo téměř veškeré obyvatelstvo obce a později jen dospělá mládež, v průběhu dalších staletí se stal tento zvyk pouze záležitostí dětí, resp. malých a větších děvčátek.

K vynášení smrti se obvykle přidružoval zvyk přinášení nového léta do vsi ve formě opentlené jehličnaté větvičky (létečka, líta či lítečka), spojený s obchůzkovou koledou po jednotlivých staveních. Průběh těchto prastarých zvyků – vynášení smrti a přinášení „líta“ popsal Čeněk Zíbrt¹¹ v Če-

⁶ V některých lokalitách se loutka věšela, svrhávala ze skály, páčila, kamenovala či zakopávala do země.

⁷ Scheufler, V.: *Vynášení smrti a morové epidemie. Český lid*, 50, 1963, s. 207–212.

⁸ Zíbrt, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu českého* s. 211.

⁹ Dtto.

¹⁰ Šimon Partlicius ze Špicberka (asi 1588–1640), *mistr svobodných umění v Praze, správce školy v Hradci Králové*. Autor spisu *Calendarium perpetuum* (1616–1617). Blíže viz *Masarykův slovník naučný*, díl V., Praha 1930, s. 540.

¹¹ Zíbrt, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu českého*, s. 215–222.

Vítání jara – obchůzka s miminkem v Sulislavi u Stříbra (Smrtná neděle 29. 3. 1998).
Foto V. Thořová

chách na přelomu devatenáctého a dvacátého století v téměř nezměněné podobě, i když se zmiňuje, že z některých krajů již obřad vymizel zcela, jinde se pomalu, ale jistě vytrácí. Ze zpráv krajových dopisovatelů si mohl sestavit přehled rozšíření obřadu vynášení smrti v různých regionech Čech. Zmiňuje se o Vysokomýtsku, Náchodsku, Novoměstsku, Královéhradecku, Příbramsku, Táborsku, Písecku, Bechyňsku, Soběslavsku, Nepomucku, Žatecku, Roudnicku, Nymbursku, Poděbradsku, Mladoboleslavsku, Hořicku, Chrudimsku, Skutečsku, Dobrušsku a jiných jednotlivých lokalitách¹². Průběh obřadu dle těchto popisů a s ním spojené popěvky v různých regionech Čech se sobě navzájem podobají a liší se pouze nepatrnými variacemi. Koncem devatenáctého století bylo vynášení smrti většinou záležitostí dětí z chudších rodin. Smrtku představovala figurína z došky či dřeva, větví nebo i vařeček, oblečená do starých šatů, často s náhrdelníkem z vyfouknutých vajec, tzv. vejduků, kterou děti utopily ve vodě. Kde nebyla voda, či alespoň louže, shodily děti smrtku ze skály nebo oběsily, zakopaly do země či spálily. Do vsi se vracely s „litem“, jehličnatou opentlenou větvičkou, a obcházely stavení s koledou, za kterou

¹² Dtto. s. 222 ad.

byly odměňovány vejci, pečivem, ovocem, někdy i drobným penízem. Větší rozmanitost a počet popěvků i starobylost obřadu zjistil Zíbrt na Moravě¹³.

V období mezi oběma světovými válkami bylo vynášení smrti evidováno ještě v řadě obcí v Čechách. Z dvacátých let pocházejí např. záznamy z Pelhřimovska¹⁴ a Podblanicka¹⁵. V roce 1934 se konalo vynášení smrti v obci Stvolny u Rabštejna nad Střelou¹⁶, do začátku druhé světové války v obci Dřevěnice na Novopacku¹⁷ aj. Ojedinelé zprávy však přicházejí i z mnohem pozdějšího období. Tak v Újezdě u Manětína se naposledy vynášela smrt v roce 1969¹⁸ a v Drážkově na Podbrdsku ještě v polovině sedmdesátých let dvacátého století¹⁹. Od počátku dvacátého století můžeme v Čechách zaznamenat v souvislosti se změnami ekonomickými a společenskými postupné vymírání tohoto obřadu. Při postupném zvyšování životní úrovně na tom nese pravděpodobně částečnou vinu i mínění majetnějších obyvatel vesnice, kteří obchůzkovou koledu pokládali za žebrotu a svým dětem zakazovali na ní účast. S podobným názorem jsem se setkala i při svém výzkumu v šedesátých letech na Českomoravské vysočině, kdy řada starších respondentek uvedla, že obchůzkové koledy na Smrtnou neděli se zúčastnily ve svém dětství buď tajně přes zákaz rodičů, nebo ten den vůbec nesměly z domu. Údaje se týkaly období počátku dvacátého století až do první světové války²⁰. V šedesátých letech dvacátého století obchůzková koleda žila v této oblasti pouze v paměti nejstarší generace, to znamená od šedesáti let věku výše. Svůj podíl na postupném zániku tohoto zvyku zde rovněž mají obě světové války, zvýšená migrace obyvatel v následujícím období, kolektivizace zemědělství v padesátých letech aj.

Nejnověji se souhrnně výročními obyčejí zabývá studie Václava Frolce

¹³ Dtto. s. 222.

¹⁴ Filsak, F.: Velikonoční zvyky a obyčeje na Pelhřimovsku a v okolí. In: *Vlastivědný sborník českého jihovýchodu*, I, 1920–1921, č. 1, s. 148.

¹⁵ Kovářová, M.: Velikonoce na Podblanicku. *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka*, 1971, č. 1, s. 154.

¹⁶ Pozůstalost Josefa Vorla. Státní oblastní archiv Plzeň, Sedláčkova ul. č. 44. Bez sign., karton č. 6.

¹⁷ *Beseda. Obrázkový čtrnáctideník Českého ráje a Podkrkonoší*, I, 1939–1940, č. 23, s. 431–432.

¹⁸ Zapsal František Pešík. Státní oblastní archiv Plzeň, Sedláčkova ul. č. 44. Pozůstalost Josefa Vorla, bez sign., karton č. 6.

¹⁹ Kofroň, S.: Tři staré zvyky v povodí Brziny. *Vlastivědný sborník Podbrdsku*, 8–9, 1974, s. 352–355.

²⁰ Etnologický ústav AV ČR, rkp. 282/840, 841. Výzkum v prosinci 1967 v obcích Borovnice, Račín, Rokytno.

Výroční obyčej a jejich životnost v českých zemích²¹, v níž se autor na základě dotazníkové akce pokoušel zmapovat dosud žijící výroční obyčej v jednotlivých regionech. V Čechách tato akce probíhala v roce 1979. Zvyku vynášení smrti a přinášení létečka je věnována necelá stránka textu, dvě mapky a dva procentuální údaje v kapitole Výsledky a kritika dotazníkové akce. Formuláře k vyplnění byly adresovány tehdejšími Místními národními výborům, přičemž otázky se týkaly čtyř časových úseků: 1. před 1. světovou válkou, 2. po 1. světové válce, 3. po roce 1945, 4. v posledních letech.

Na základě došlých odpovědí bylo zjištěno, že obyčej vynášení smrti se v Čechách před první světovou válkou konal celkem v sedmi okresech²² (od zjištění Čeňka Zírba z přelomu devatenáctého a dvacátého století tedy třináct okresů ubylo), po první světové válce v šesti okresech²³, po roce 1945 ve dvou²⁴ a v „posledních letech“ (roz. v sedmdesátých letech – V.T.) v žádném. Zvyk přinášení létečka nezaznamenal Frolec v uvedených časových úsecích ani v jediné lokalitě. Údajně se tedy tento obyčej v Čechách ve dvacátém století vůbec nevyskytoval. Domnívám se, že oslovení národních výborů za minulého režimu nebylo příliš šťastné a muselo nutně narazit na nezájem politických funkcionářů, jak o tom svědčí nízká návratnost vyplněných dotazníků, a to necelá polovina (45,5 %), která zahrnuje celkem 108 vybraných obcí. Uvážíme-li, že Čechy mají podle poslední statistické ročenky (1999) celkem 4 118 obcí, představuje těchto 108 lokalit s navrácenými dotazníky málo dostačující reprezentativní vzorek – pouhých 2,6 %. Vhodnější by býval v tomto případě kontakt na regionální muzea, základní školy a obecní kronikáře. Při tomto etnokartografickém zpracování nebyly, bohužel, využity bohaté materiály uložené v archívních fondech, ani regionální časopisy a sborníky, které o různých obyčejích v jednotlivých lokalitách přinášejí četné

²¹ Brno 1982, s. 18–55.

²² Plzeňsko, Klatovsko, Příbramsko, Českokrumlovsko, Kutnohorsko, Mladoboleslavsko a Pelhřimovsko. V mapce jsou však vyznačeny dva okresy navíc – celkem devět.

²³ Plzeňsko, Mladoboleslavsko, Kutnohorsko, Prachaticko, Českobudějovicko a Pelhřimovsko. Oproti dřívějšímu časovému úseku ubylo Klatovsko, Příbramsko a Českokrumlovsko, nově bylo zaznamenáno Prachaticko a Českobudějovicko. Není jasné, zda u těchto regionů běží o obnovenou tradici či nedostatek získaných informací. Kartografické znázornění se od uvedeného textu liší. Kutnohorsko na mapě chybí, místo něj je zakresleno Tachovsko.

²⁴ Zde opět dochází k nesrovnalosti. Zatímco v textu na s. 21 se uvádí pouze Českobudějovicko a Kutnohorsko, na mapce na s. 34 je místo Kutnohorska vyznačeno Českolipsko a navíc ještě Tachovsko.

zprávy²⁵. Publikace, která si kladla za cíl podat „synchronní obraz o výročních obyčejích v Československu v osmdesátých letech dvacátého století“²⁶, nepodává tedy spolehlivý obraz o současné existenci obyčeje přinášení létečka na Smrtnou neděli.

V letech 1997–1999 jsem namátkově provedla v některých regionech jižních, západních a severovýchodních Čech sondážní průzkum, který přinesl některé nové poznatky. Vynášení smrti v klasické tradiční podobě (topení smrtky) bylo vesměs zredukováno na jeho druhou část – přinášení líta. Ve všech zkoumaných lokalitách se jedná o nepřetržitou tradici předávanou z generace na generaci, přičemž kontinuita tohoto obyčeje sahá hluboko do minulosti²⁷. V jižních Čechách byl výzkum proveden v obci Vlastiboř, perle blatské lidové architektury, ležící uprostřed soběslavských Blat. Rok co rok na Smrtnou neděli se zde koná tradiční občůzka všech dívek školního věku „s panenkou“ či „svatou Markétou“ nebo jen „s Markétou“. V roce 1996, 24. března, jsem zde zachytila občůzkovou koledu dvaceti dívek různého věku, od 5 do 14 let, které občůzely jednotlivá stavení.

Dívka v čele skupiny nesla na hůlce panenku, oblečenou v kroji, s několika většinou červenými řadami korálků (z dalších barev se vyskytovala bílá, černá, žlutá, hráškově zelená a modrá), obtočených kolem krku a s háčkovaným čepečkem na hlavě. Podle malých děvčátek byla panenka „moc stará“, podle dospělých přibližně z dvacátých let. Dvě starší dívky nesly proutěné košíky na vejce, která v jednotlivých staveních dostávaly. Během občůzky dívky s košíky několikrát odběhly domů uložit vejce, protože košíky měly plné. Většina ostatních dívek nesla opentlené pomlázky, převážně doma pletené. V nesení panenky se děvčata střídala. Cestou chodila ve dvojicích a teprve před stavením se shlukla ve skupinu, aby zazpívala koledu. Ten den počasí občůzce nepřálo, drobně pršelo, většina děvčat si proto oblékla přes bundy pláštěnky, a také přes panenku navlékly dívky igelitový sáček. Po skončení občůzky, která trvala téměř celé dopoledne, si vejce, kterých bylo kolem 250, rozdělily. Vejce budou použita v domácnostech, nejvíce na mazance a na kraslice.

²⁵ Např. *Vlastivědný sborník Podbrdsko, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, Beseda. Obrazkový čtrnáctideník Českého ráje a Podkrkonoší, Sborníček prací členů Národopisného kroužku při jihočeském muzeu, Národopisný sborník okresu hořického, Šumavam. Týdeník pro veřejné zájmy českého Pošumaví, Vlastivědný sborník českého jihovýchodu* aj.

²⁶ Frolec, V.: *Předmluva k publikaci Výroční obyčeje. Současný stav a proměny*. Brno 1982, s. 11.

²⁷ Ve výzkumu stále pokračuji a je proto možné, že se výjimečně objeví i lokality s dodržováním tohoto obyčeje v jeho plné celistvosti.

Monotónní nápěv koledy parlandového typu pravidelně střídá pouhé dva tóny – kvintu s tercií:

Parlando *Vlastiboř^v*

No-ré lé-to, lé-to, kde's tak dlou-ho by-lo[?]
 U stu-dán-ty, u hru-bán-ty, ru-ce, no-by my-lo.
 Co's tam Ji'-da-lo? Po-lív-ku skru-pa-ma, hrdě's sla-ni-na-ma
 a ty sva-tá Mar-ké-to, dej nám po-zor na ži-to
 a na všec-ko o-bi-lí, čím nás Pán-bůh na-čle-lí:
 čer-ve-ny'-mi vej-ci, žlu-tý-mi ma-zan-ci,
 Ja-ť je to ma-za-nec bez ko-rě-ní, bez va-jec?
 Fi-a-la, ruž-ě kvěs-ti ne-můž-ě,
 ať jí mi-lý Pán Bůh z ne-be po-můž-ě.
 Pa-ní-má-mo krás-ná, dej-ťe hrou-du más-la,
 a ko-pu va-jí-ček, bu-de pl-ný ren-čil-ček.

Dodávají mluveně:

Žalost, Pánbu, s Pánem Bohem,
 buďte, páni, veseli,
 na Smrtnou neděli.

(Zp. 5–14 leté dívky 24. 3. 1996, Vlastiboř u Soběslavi)

Starší ženy uváděly, že ve svém dětství zpívaly tutéž koledu.

V západních Čechách jsem uskutečnila výzkum v Sulislavi u Stříbra, obci s pohnutou historií. V minulosti bývala ryze českým ostrůvkem uprostřed německého etnika, vynikala osobitým folklórem i lidovými kroji. V roce 1907 zde zapsal sběratel Jaroslav Bradáč řadu originálních lidových písní a tanců²⁸. Za německé okupace byla obec připojena k německé říši a české obyvatelstvo se muselo vystěhovat. Na Smrtnou neděli 29. března 1998 chodilo zde jedenáct šesti až patnáctiletých dívek „s miminkem“ – panenkou zabalenou v zavinovačce převázané povijanem od stavení ke stavení a zpívalo obchůzkovou koledu s parlandovým nápěvem, pohybujičím se stereotypně pouze v sekundových a terciových krocích:²⁹

Parlando Sulislav

Smrt pla-ve po vo-dě, no-vé lé-to k nám je-de,
 s čer-ve-ný-mi vej-ci, žu-tý-mi ma-zan-ci.
 Ja-ky' je to ma-za-nec, bez ko-rě-ní, bez va-jec?
 Fi-a-la, ru-že, kvěs-ti ne-mů-že, až jí Pa-n-bu po-mů-že.
 Sva-tý Pe-tr z Ří-ma do nám la'-hevu'-na, o-by-chom se na-pi-li,
 Ří-na Bo-ho chvá-li-li. Vel-ka' noč-ko, vel-ka' noč-ko,
 kdes tak dlou-ho by-la? U stu-dán-ky, u stu-dán-ky,

²⁸ Sbírka sulislavských písní je uložena v Etnologickém ústavu AV ČR v Praze pod sign. 6/16. Řadu záznamů vlastní též Městské muzeum ve Stříbře (bez sign.).

²⁹ Obchůzky na Smrtnou neděli se v roce 1998 zúčastnily: Lenka Finnová, 13 let, nar. 1985, č.p. 24, Kateřina Pelzlová, 8 let, č.p. 43, nar. 1990, Eliška Soukupová, 6 let, č.p. 1, nar. 1992, Lucie Soukupová, 9 let, č.p. 1, nar. 1989, Eva Strohschneiderová, 13 let, č.p. 81, nar. 1986, Lucie Strohschneiderová, 14 let, č.p. 80, nar. 1984, Michaela Strohschneiderová, 8 let, č.p. 55, nar. 1990, Jarmila Šeflová, 15 let, č.p. 39, nar. 1983, Jiřina Vítková, 10 let, č.p. 84, nar. 1988, Monika Vítková, 12 let, č.p. 84, nar. 1986 a Soňa Wolfová, 9 let, č.p. 44, nar. 1989.

ru- ce , ho- ky my- la . Šloť, pan- no do vo- dy ,
 pro ty eer- né ja- ho- dy . Proč já bych tam sko- ka- la ,
 své su- kyň- ky má- cha- la , kde bych si je su- ší- la ?
 ú pa- na v kout- ku , na zla- tém prout- ku , a ty sva- tí Mar- ké- to ,
 dej nám no- vé lé- to , na pře- nič- ku , na ži- to , na to vše- ko o- bi- lí ,
 co nám řekn' Bůh na- dě- lí .

(Zpívaly 6–14 leté dívky 29.3.1998, Sulislav u Stříbra)

Kromě „chození s miminkem“ říkali místní obchůzce též „vítání jara“. V nošení miminka se dívky střídaly. Nejstarší děvčata nesla košík na vejce, která v jednotlivých staveních dostávala. Kromě vajec byly dívky obdarovávány také penězi. Radovaly se, když v jednom stavení dostaly deset vajec a padesátikorunu. Průvod dívek procházel obcí ve dvojicích, v jeho čele šla dívka s miminkem. Před každým stavením se shlukly dívky do skupinky a přezpívaly koledu. Obchůzka začala v osm hodin ráno a končila kolem desáté.

Pak si dívky koledu rozdělily. K obchůzce mi kronikář obce Rudolf Hruška v dopise sdělil: „Podle vyprávění mojí matky (* 22. 9. 1887, † 8. 4. 1971) tento zvyk dodržovali již její rodiče. Nepřetržitě pokračování bylo přerušeno německou okupací 1938–1945 a v roce 1946 byl zvyk znovu obnoven a trvá dodnes“³⁰.

V Sulislavi se mi naskytla příležitost srovnat současnou koledu se zápisem Františka Svobody ze čtyřicátých let dvacátého století v obecní kronice. Poněvadž zde pisatel hovoří o čase minulém, týká se jeho popis zřejmě doby předválečné: „o neděli Smrtné chodily dívky do 14 let se smrtí. Již několik dní napřed se scházely a cvičily si píseň“.

³⁰ Dopis ze dne 4. února 1998.

Smrt pla-ve po vo-dě, no-vé lé-to k nám je-de,
 s čer-ve-ny-mi vej-ci, žlu-tý-mi ma-zon-ci.
 Ja-ky je to ma-zo-nec, bez ko-rě-ní, bez vo-jec?
 Fi-g-la, ru-že, kvěs-ti ne-má-že,
 ať jí Pán Bůh po-mu-že. Vel-ká noč-ko, vel-ká noč-ko,
 kdes tak dlou-ho by-la? Ustú-dán-ky, u str-dán-ky,
 no-hy, ru-ce my-la. Skač, pan-no, do vo-dy,
 pro ty čer-né ja-ho-dy. Proč bych já' tam ska-ko-la,
 své su-kyň-ky má-cha-la, kde bych si je su-šil-la?
 U pá-na v kout-ku, na zla-tém prout-ku.
 A ty sva-tá Mar-ké-to, dej nám no-vé lé-to,
 na pše-nič-ku, na ži-to, na to vše-to o-bi-li,
 co nám Pán Bůh na-dě-li.

Dívčí koleda v Dobrušce na sídlišti (Smrtná neděle 21. 3. 1999).

Foto V. Thořová

Střídavě nesly zabalenou a okrášlenou velkou pannu jako smrtku, zabalenou v „pyšlu“ peřince). Šly v párech, zašly do každého stavení a po zapívání písně dostaly od hospodyně vajíčka – počet dle štedrosti hospodyně – která si ukládaly do koše s řezankou. Po obejití celé vesnice se o dárky rozdělily“.

Srovnáme-li oba záznamy – současný se zápisem v kronice, zjistíme, že textově se od sebe příliš neliší – jen v kronice je vynechán – zřejmě omylem – verš o svatém Petrovi. Zato nápěvy jsou rozdílné, současný záznam je zjednodušen.

V severovýchodních Čechách jsem zjistila obchůzku s „litem“ na Smrtnou neděli v obci Bystré v Orlických horách, v malebné horské vsi s roubenými chalupami. Dívky zde chodí v několika malých skupinkách po staveních s „litem“ – smrkovou větvičkou ozdobenou kočičkami, suchými šípky a trnkami či prvnými jarními kvítky, a převázanou stuhou. Při obchůzkové koledě říkají:

Líto, líto nesu,
až se celá třesu.
Celou noc sem nespala,
abych něco dostala³¹.

V Dobrušce a jejím bezprostředním okolí chodí dívky na Smrtnou neděli v menších skupinkách, někdy ve dvojicích, výjimečně jednotlivě „lítovat“ po známých a příbuzných. Nejedná se v podstatě o chození s lítem, i když některé koledy se textově k němu váží. Dívky odříkají koledu, vyšlehají přítomné chlapce a dostanou za koledu sladkosti, někde peníze, vejce pouze čokoládová. Koledu si ukládají do igelitových tašek. Obchůzce se říká dívčí nebo holčičí koleda. „Lítovat“ chodí dívky školou povinné, v jednom případě jsem se setkala se studentkami gymnázia, které s pomlázkou objížděly na kole své známé, většinou spolužáky. V ulicích Dobrušky na Smrtnou neděli 21. března 1999 byla vidět celá řada koledujících dívčích skupinek, zejména na sídlišti. Některé se vydávaly pěšky i do blízkých vsí, pokud tam měly příbuzné. Stejný obrázek bylo možno vidět i v sousedních lokalitách – obci Pulice a městečku Opočně. Repertoár odřikávaných koled byl velmi pestrý, co skupina – to jiná koleda. Děti se řídily zřejmě rodinnou tradicí. Koledy byly všeobecné velikonoční, stejně jako říkají chlapci na velikonoční pondělí. Nejrozšířenější byla všeobecně známá, oproti minulým zápisům značně zkrácená verze:

Hody, hody, doprovody,
dejte vejce malovaný,
nedáte-li malovaný,
dejte aspoň bílý,
slepička vám snese jiný.

Některé děti znaly i méně obvyklé koledy:

Ben, ben, ben,
všechny blechy ven.
A vajíčka do košíčka sem!

(Říkala Zuzka Rýdlová, 7 let, nar. 1992, Opočno)

Pouze v jediném případě jsem zaznamenala zpívanou koledu, a to v Opočně od sedmileté holčičky:

³¹ Inf. Marie Šubrtová, Bystré v Orlických horách.

Allegro *Opočno*

Ja' du na ko-le-du, ne-su si py-tel,
 kdo mně ho dá pl-nej, bu-de muj při-tel.
 Kdo mně ho dá půl, vez-mu na něj hůl,
 kdo mi ho dá štvrt, po-sílá na něj smrt,
 kdo mi ne-dá' nic, vle-že do po-lic,
 roz-bi-ju tam všec-ky hrn-ce

*Vykřikne:
 A uteču pryč!*

(Zp. Barunka Lepšová, 7 let, nar. 1992, Opočno)

Jenom ve dvou případech se koleda vztahovala k lítu, ale z původní dlouhé koledy zbylo jen čtyřveršové torzo:

Líto, líto, líto,
 kde s tak dlouho bylo?
 U studánky, u vody,
 mylo ruce i nohy.

(Říkaly Lenka Kleštincová a Jana Svobodová, 12 let, nar. 1987, Dobruška, Jan Ryšavý, 10 let, nar. 1989, Ohnišov)

Zde se nabízí srovnání se zápisem učitele Františka Jirsáka z Dobrušky pro Národopisnou výstavu československou v Praze roku 1895³²:

Líto, líto, líto,
 kde's tak dlouho bylo?
 U studánky, u vody,
 mylo ruce i nohy.
 Fiala, růže,
 kvíští nemůže,
 až jí Pánbůh spomůže,

³² Národopisné oddělení Národního muzea, Praha A 56, č. 28, s. 81.

„Objíždková“ koleda studentek gymnázia v Dobrušce (Smrtná neděle 21. 3. 1999).

Foto V. Thořová

spomůže-li, Bůže.
 Svatý Petr dřímá,
 dej nám flaši vína,
 abychom se napili,
 Pána Boha chválili.
 Zatoč se, koši,
 dej nám po groši,
 roztoč se, míšku,
 dej nám po penízku.
 Pěkně prosím, daj nám koledy!

Dlužno poznamenat, že i žánr velikonočních a předvelikonočních koled postihla inovace, která texty posunula až na hranici vulgarismu. Tyto koledy byly mezi staršími dětmi nejoblíbenější. Slyšela jsem je v četných variantách ve všech navštívených obcích na Dobrušsku:

Hody, hody, doprovody,
 já mám boty plný vody.

Vajíčko mě neláká,
nalejte mi panáka.
Bum, bum, bum,
dejte vodku nebo rum.

(Říkala skupina třináctiletých dívek, Pulice u Dobrušky)

Já jsem malý koledníček,
koledovat neumím,
navalte mi pětistovku,
ať tu dlouho nečumím.

(Skupina čtrnáctiletých dívek, Dobruška)

Bumtarata, bum, bum, bum,
dejte vejce nebo rum!

(Andrea Ryšavá, 12 let, nar. 1987, Ohnišov u Dobrušky)

Při výzkumu v terénu se ukázalo, že nelze spoléhat na údaje oficiálních institucí ani dospělých jedinců. Ve stejném okrese se často tradice dvou sousedních obcí od sebe lišily, přičemž jejich obyvatelé o nich navzájem nevěděli. Ale i v té samé obci se odpovědi různých generačních vrstev odlišovaly. Nejvíce se osvědčily dotazy na děti, přímé účastníky zvykoslovných obyčejů. V severovýchodních Čechách pojem Smrtná neděle lidé neznali, hovořili pouze o dívčí koledě čtrnáct dní před Velikonocemi. Aby se svědomitě zmapovala frekvence těchto obchůzkových koled, muselo by se postupovat od obce k obci, což však, bohužel, není v silách jednoho člověka.

Závěrem možno shrnout: První část obchůzky na Smrtnou neděli (topení figuríny představující smrt) byla v současné době v Čechách zatím zjištěna pouze v Suchovršicích na Trutnovsku (nepřetržitá tradice), kde je zvyk záležitostí hasičského dorostu, účastní se jej však celá obec. Na Smrtnou neděli 1. 4. 2001 odpoledne byly v čele průvodu nesený dvě figuríny – smrtka a smrták – za opakovaného skandování mládenců:

Smrt nesem ze vsi,
má dlouhý vousy,
nedáme jí zvoniti,
až nás bude honiti,
hú, hú, hú.

Průvod prošel obcí a na břehu řeky Úpy byly obě figuríny zapáleny a vhozeny do vody.³³ Obyčej byl v průběhu desetiletí většinou zredukován na

³³ V nedalekých Velkých Svatoňovicích se rovněž týž den vynášela smrt. Jednalo se však o zvyk obnovený v r. 1965, nikoliv však podle tradice, ale nacvičený učitelkou základní školy podle Českého roku (K. Plicka – J. Volf) jako pásmo za účasti široké veřejnosti. Figurínu smrtky ustrojily členky místního Svazu žen.

Dívčí koleda v obci Pulice u Dobrušky (Smrtná neděle 21. 3. 1999). Foto V. Thořová

jeho druhou část – přinášení líta. Ačkoliv tento obyčej vykazuje od první, a zejména druhé světové války zanikající tendenci, přesto se dosud v Čechách vyskytuje. Vesměs se jedná o nepřetržitou tradici předávanou z generace na generaci, i když někdy značně zredukovanou. Nejde tedy o tradici v posledních letech obnovenou, nacvičený obřad či působení místního souboru. Jedná se o fenomén ojedinělý, vyskytující se pouze v některých lokalitách. V několika regionech severovýchodních Čech probíhá v různých obcích synchronně s dívčí koledou – obdobou koledy chlapecké na velikonoční pondělí. Zatímco na Stříbrsku a Soběslavsku chodí dívky hromadně od stavení ke stavení, v severovýchodních Čechách pouze v malých skupinkách po příbuzných a známých. Zatímco v jižních a západních Čechách jsem zaznamenala dlouhou tradiční obchůzkovou koledu, textově stejnou jako se zpívala před více než sto lety, nápěvově však zjednodušenou, v severovýchodních Čechách to byla většinou pouze torza těchto koled či jejich více méně vulgární inovace, i když výběr byl poněkud pestřejší vzhledem k tomu, že nebyl rozlišován repertoár dívčí obchůzky na Smrtnou neděli

a chlapecké na Velikonoční ponděli. V tomto regionu však zcela vymizelo zpěvavé parlando obchůzkových koled a dívky se omezily na pouhé mluvené slovo. Obyčej má různé názvy: chození s lítem, lítečkem, panenkou, miminkem, Markétou, svatou Markétou, vítání jara, dívčí nebo holčičí koleda, lítování. S pojmem „lítečko“ jsem se v těchto oblastech nikde nesetkala.

I když – navzdory pesimistickému vyjádření v podobě bílé mapy v publikaci o výročních obyčejích z roku 1982 – docházíme k potěšujícímu zjištění, že tento půvabný jarní zvyk v Čechách zcela nevymizel, musíme přesto konstatovat, že je zjevně na ústupu a jeho existence je v českých regionech vskutku vzácná.

(Studie vznikla na základě výsledků řešeného grantového projektu)

The Present-day Carolling at the Death Sunday in Bohemia

Věra Thořová

Considerable attention has been devoted in the Czech ethnographic literature to the habit of taking out the figure of Death in the spring pre-Easter time, mostly at the fifth Sunday of fasting (between March 8 and April 11), its genesis, course and development.

The taking out of Death was also widespread in the past among all Western Slavs, a part of the German ethnic group and in a similar fashion in a part of eastern and southern Europe. In Bohemia it is regarded as the oldest spring ceremony in the Czech folk customs in general. Its origin dates back to the pre-Christian era, as evidenced by a number of church bans from later times. This shows that the tradition had very strong roots.

Most researchers agree that the habit is associated with the spring equinox, when the winter ends and the spring starts. However, there are also views saying that the habit was connected with medieval plague epidemics and it was meant as a protection against the dangerous infection.

At present all of the Czech ethnographic literature regards the habit as outdated and forgotten. However, for all of these claims (depicted in a 1982 publication on annual habits) we have arrived at the conclusion that this graceful spring habit has not entirely vanished in Bohemia. However, we have to admit that it is evidently retreating and its appearance in Czech regions is really rare.